

4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 8. – Спр. 55. – Арк. 64.
5. ЦДАВО України. – Ф. 509. – Оп.1. – Спр. 4. – Арк. 46.
6. ЦДАВО України. – Ф. 509. – Оп.1. – Спр. 7. – Арк. 4.
7. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 13. – Спр. 1386. – Арк. 380.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4707. – Арк. 6-7.
9. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 13. – Спр. 1161. – Арк. 1-84.
10. ЦДАВО України. – Ф. 27. – Оп. 14. – Спр. 64. – Арк. 32.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 5750. – Арк. 65.

**Сидоров К. С. Образование и деятельность машинно-тракторных станций на Житомирщине в 30-х годах XX века.**

*В статье рассматриваются причины и предыстория создания МТС в Украине. Исследуется процесс образования и деятельности машинно-тракторных станций в Житомирской области, налаживание работы и специфики функционирования на протяжении 30-х годов XX века. Анализируется работа тракторного парка и материально-бытовое обеспечение механизаторских кадров на Житомирщине.*

**Ключевые слова:** МТС, тракторная колонна, совхоз, Житомирская область, материально-техническая база, механизаторские кадры, сельское хозяйство, сельскохозяйственная кооперация.

**Sidorov K. S. Formation and activity of machine-tractor stations in the Zhytomyr region in the 30-ies of XX century.**

*In article you can see causes and prehistory of MTS creation in Ukraine. Formation and activity of machine-tractor stations in the Zhytomyr region, setting-up of work and specificity of their operation during the 30-ies of XX century are investigated. The work of tractor park and material welfare of employees in the Zhytomyr region is analyzed.*

**Keywords:** MTS, tractor column, state farm, the Zhytomyr region, physical infrastructure, employees of mechanization, agriculture, cooperation of agriculture.

УДК 94(477.42)

Н. Г. Новосадова

## ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ЖИТОМИРЩИНІ В 30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

*У статті подано визначення понять «інтелігенція» та «гуманітарна інтелігенція». Висвітлено еволюцію ставлення радянської влади до інтелігенції та основні аспекти їх взаємостосунків в 30-х роках ХХ століття. Визначено основні причини, регіональні особливості та масштаби розгортання масових репресій проти людей творчої праці в 1930-х роках. Зазначено поіменний перелік представників гуманітарної інтелігенції, визначених як «антирадянський елемент» та «вороги народу», які були піддані масовим репресіям.*

**Ключові слова:** інтелігенція, гуманітарна інтелігенція, національні меншини, «лінійні арешти», репресивно-каральна політика.

Зі становленням незалежності України перед історичною наукою постало завдання заповнити істотні прогалини, що мають місце у дослідженні історії нашої держави, реконструювати історичний процес у його повному обсязі і багатогранності. Вивчення проблем 1930-х рр., передусім становища інтелігенції в контексті перегляду усталених цінностей, відмови від ідеологічних догм – як ніколи актуалізується на сьогоднішній день. Нині дане питання постало не випадково, адже саме інтелігенція знаходилась і продовжує залишатись в авангарді суспільної модернізації, забезпечуючи збалансований розвиток чи не в усіх сферах суспільного життя.

Метою даної статті є визначення причин розгортання репресій проти гуманітарної інтелігенції Житомирщини в 30-х рр. ХХ століття та масштабів їх поширення.

Тема співіснування інтелігенції і влади в усій багатоманітності проявів є вічною дилемою суспільства, й не лише українського. Адже саме інтелігенція була, є й буде його рушійною силою, саме інтелігенція тією чи іншою мірою представляє інтереси народу перед владою й прагне до вирішення проблем цивілізованими методами.

Питання взаємовідносин влади та інтелігенції та у цьому контексті – репресії 1930-х років на Житомирщині, є предметом наукових пошуків В. Єршова [1], М. Лутай [2], Т. Рафальської [3], Ю. Шевчука [4] та інших науковців.

Щодо визначення дефініції «інтелігенція», то у науковій літературі вона трактується як «...верства суспільства, яка акумулювала різноманітні знання і глибину культури, створені попередніми поколіннями...», це «...кращі, прогресивно настроєні й активні представники розумової праці різних національностей...» [5, с.6]. Носіями української національної ідеї, будителями національної самосвідомості народу були, насамперед, представники гуманітарної інтелігенції, тобто ті, які на професійному рівні створюють духовні цінності та зайняті в установах, що творять її інфраструктуру [6, с.11].

Ставлення радянської влади до інтелігенції еволюціонувало від непримиренно ворожого до стримано неприязного. Так В.І. Ленін, в перші місяці жовтня 1917 року досить нетерпимо ставився до неї, оскільки велика її частина не сприйняла більшовицький переворот. У статтях Леніна написаних 6-9 січня 1918 року, він гостро засуджує і критикує інтелігенцію, називаючи їх «полузнайками», зграями лакеїв капіталістів та закликає до боротьби з ними [7, с.11]. Однак, навесні 1918 р. В. Ленін займає більш помірковану позицію. Розуміючи неможливість організації суспільства без спеціалістів управління, науки, техніки, з метою залучення їх на бік радянської влади, він пропонує вдатись не лише до методів морального впливу, а й терору і насильства. Саме тому усі спеціалісти були взяті на облік і позбавлялись права вільно залишати службу або місце проживання.

Коли на початку 20-х рр. XX ст. стало зрозуміло, що воєнний комунізм не призвів до бажаних результатів, з переходом до НЕПу змінюється ставлення й до інтелігенції: з одного боку В.І. Ленін вимагав бережливого відношення до технічної і науково-технічної інтелігенції, наголошував на необхідності боротьби з «спецеїдством», але поряд з цим легко і швидко розправлявся з гуманітарною інтелігенцією.

З офіційним встановленням у 1922 році на території України радянської влади, інтелігенція набула нової якості. Вона змушена була існувати в рамках марксистсько-ленінської соціальної тріади – «робітничий клас, селянство та інтелігенція» і була віднесена до прошарку між цими класами, адже експлуататорсько-буржуазною за своєю сутністю вона не була, але й співставити її з класичним пролетаріатом також не видавалось за можливе. Інтелігенція виступила як сила, яка несе відповідальність за суспільні події та намагається якомога ширше залучатись до процесів громадської модернізації. Згодом, саме це дало підстави до настороженого, а згодом й відкрито ворожого ставлення радянського керівництва до представників інтелігенції. Це було зумовлено низкою чинників як об'єктивного так і суб'єктивного характеру.

Насамперед, частина наукової та творчої інтелігенції під час національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. активно підтримувала ідею української державності й навіть займалась політичною діяльністю. Звідси – упереджено негативне сприйняття радянською владою української інтелігенції як такої, та гуманітарної, зокрема.

Перш ніж перейти до аналізу суспільно-політичної ситуації на Житомирщині в перші роки встановлення тут радянської влади, варто зазначити, що до 1917 року вона була основою Волинської губернії, яка охоплювала територію сучасних Волинської, Рівненської, Житомирської, майже всю Хмельницької та понад 1/5 Тернопільської областей. Проте після підписання Ризької угоди (1920 р.) до Польщі відійшло 56% її території. У такий спосіб Житомирщина перетворилася на прикордонний регіон з Польською державою, що змушувало радянську владу з особливою обережністю ставитись до місцевої інтелігенції, громадсько-політична діяльність якої «аргіогі» викликала підозру.

Ще однією характерною рисою краю була національна різноманітність. Так, станомна 01.07. 1926 р., у Волинській окрузі мешкало 697 976 осіб, з яких безпосередньо у м. Житомирі – 69 495 осіб [8, арк.58]. Із них значну частину займали: українці – 16463 (23,7%), євреї – 29244 (42,1%), росіяни – 16457 (23,7%), поляки – 5052 (7,2%) та німці – 876 (1,3%) [8, арк.58]. На Житомирщині національні меншини становили понад 30% населення, коли в цілому по Україні – 18% [9, с.67]. Визначити, який відсоток припадав саме на представників інтелігенції дуже важко, але відомо, що інтелігенція, як соціальна верства не була чисельною. Дані про чисельність різних груп інтелігенції дає перепис 1923 р., згідно з яким в УРСР на початку 20-х років розумовою працею займалось лише 200 тис. чоловік, що становило 0.7 % населення України. Крім того, в Україні було 334.7 тис. службовців, в тому числі й обслуговуючий персонал [10, с.108]. Можна припустити, що на Житомирщині інтелігенція була слабо представлена. Переважна її більшість залишалась аполітичною, або вороже налаштованою до більшовицької влади. Особливість географічного розташування регіону робила його потенційно можливим місцем дислокації антирадянських сил, що у свою чергу, було приводом для фабрикації справ про «злочинну діяльність» різноманітних шпигунських, диверсійних, антирадянських організацій. Інтелігенція багатонаціональної Житомирщини стала об'єктом репресій, які здійснювалися на загальносоюзному та загальноукраїнському рівнях на початкових етапах державного терору.

Характерною рисою державного терору проти інтелігенції на Житомирщині була його плановість та поетапність. Радянська влада на перших етапах своєї діяльності намагалась мирними методами залучити місцеве населення, зокрема інтелігенцію, на свій бік. Згодом, проти незгодних з державною політикою, застосовувались репресивні методи. Збирання та систематизація відомостей про населення було одним із головних завдань органів держбезпеки. Арешти проводилися на основі саме цієї інформації. Предметом обліку були: соціальне походження, політичне минуле, приналежність до політичної партії, місце народження, зв'язок з родичами за кордоном, проживання в прикордонній смузі. Результати такого обліку ставали основою для проведення репресій.

Кількість репресованих у Житомирі визначалась рознарядками «зверху». Так, в «Інформації окружному КП(б)У в ЦК КП(б)У» за лютий-травень 1930 р., містився список «антирадянського елементу» по Волинській окрузі. Це був своєрідний перспективний план здійснення подальших репресій проти інтелігенції Житомирщини. В документі перераховані прізвища 109 осіб, поділених за місцем проживання та професією. Серед інтелігентів були як агрономи, землеміри, інженери, техніки, так і представники гуманітарної інтелігенції – лікарі, вчителі та викладачі ВНЗ. Безпосередньо з м. Житомира було 20 чоловік, переважно українці і поляки за національністю, менше – росіяни та інші. Так, на 10 чоловік припадало 4 українці, 4 поляки та 2 росіяни. У списку (по м. Житомиру) більшість осіб з вищою та середньою освітою; представники духовенства або військові. Вибір саме цих категорій населення радянською владою очевидний: духовенство «аргіогі» не могло співіснувати поруч з атеїстичною радянською системою, щодо військових – серед них

були виключено представники «царської і білої армії, та всі ті хто не вступив до лав Червоної армії» [11, арк.27-29]. Згідно цього документу 18 осіб після арешту планували розстріляти (I категорія), 91 особу – ув'язнити у виправно-трудовах табори на термін 8-10 років (II категорія) [4, с.217].

Одним з видів репресій на Житомирщині були так звані «лінійні» арешти, коли люди заарештовувалися тільки за те, що були представниками певної національності. Як свідчать архівні джерела, тільки в Житомирській області в період від 1 жовтня 1937 р. до 15 лютого 1938 р. було «викрито» і ліквідовано 19 «націоналістичних контрреволюційних організацій» і 27 «повстанських груп» [11, арк. 43]. Такі вироки у справах заарештованих за «національними лініями» (накази НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р., № 00485 від 11 серпня 1937 р. та ін.) виносилися комісією НКВС СРСР і Прокуратури СРСР. Замість слідчих справ на їх розгляд надсилалися списки (альбоми) на осіб, що підлягали репресіям, у яких місцевими органами коротко викладалася суть справи, вказувалася стаття, за якою проходив заарештований. Звинуваченого не викликали на засідання. Складалися так звані «альбоми» не на одну людину, а на групу, іноді – до сотні прізвищ, з трьома підписами знизу. Серед них була й інтелігенція, однак визначити точну кількість представників гуманітарної інтелігенції, які постраждали від «лінійних арештів», на жаль, дуже важко, оскільки в «альбомах» містилась досить скупа інформація про арештантів.

Загалом, географічне розташування краю, багатонаціональний склад населення, наявність значної кількості військових частин – все це, з одного боку, могло виступити потенційним підґрунтям для антирадянської громадсько-політичної опозиції, а з іншої – серйозною підставою для фабрикації репресивно-каральними органами «кримінальних справ» окремих осіб, безпідставно звинувачених в участі різноманітних антирадянських організаціях. На нашу думку, саме ці чинники визначили особливості, характер і масштаби репресій спрямованих проти гуманітарної інтелігенції.

Пік репресій у Житомирській області припадає на другу половину 1937-го та 1938 рік (коли край став областю – адміністративно-територіальною одиницею УРСР), оскільки стало простіше повністю контролювати всі аспекти життя регіону. Доля більшості заарештованих вирішувалася позасудовими органами – особливими нарадами, комісіями у складі Наркома внутрішніх справ і Прокурора СРСР, «трійками» при обласних управліннях НКВС у складі начальника управління, секретаря обкому КП(б)У, прокурора області. Були встановлені «ліміти» на кількість тих, хто підлягав негайному арешту і після розгляду справ на трійках – розстрілу (перша категорія), та тих, хто підлягав арешту й ув'язненню у виправно-трудовах таборах на 8-10 років (друга категорія). Слідство в таких справах проводилося прискорено і в спрощеному порядку. За неповними даними, в роки «великого терору» від репресій постраждало понад 25,5 тис. громадян Житомирщини, з них понад 18,8 тис. осіб було розстріляно, майже половина з яких були представниками інтелігенції [1, с.42].

Найбільш повну картину роботи репресивної машини в період масової чистки на Житомирщині можна простежити у звіті «Цифрові дані про оперативну слідчу роботу Житомирського обласного управління НКВС за період з 1 червня по 10 січня 1938 року» начальника УНКВС у Житомирській області Л. Якушева начальника НКВС УРСР І. Леплевському, де зазначалось, що всього заарештованих з 1 червня 1937 по 10 січня 1938р. – 14948 осіб. З них: по польській лінії – 8091; по німецькій – 1591; дружини зрадників – 841 особа; церковно-сектантська контрреволюція – 540 осіб. За I категорією – 7234, за II – 2958 [12, с.448].

Однак, незважаючи ні на що, інтелігенція продовжувала дотримуватись демократичних принципів і поглядів, тому не погоджувалась з контрольованою одноманітністю духовного, політичного, економічного життя суспільства, з монополією однієї політичної структури. Саме у цьому, вітчизняні дослідники М. Лутай, Т. Рафальська, Ю. Шевчук та інші вбачають основні причини масових репресій, що наростали в міру зміцнення державної машини.

Хвиля масових репресій не оминула Житомирський інститут народної освіти. Внаслідок масових чисток, на початок 1930 року в інституті лишилось працювати два професори, три доценти і два кандидати наук. У 1930 році з лав студентів було відраховано 50 осіб за «приховування» соціального стану й за так звані контрреволюційні настрої, у 1932-1933 навчальному році – 33 особи як ворожі елементи [13]. За звинуваченням у націоналістичній діяльності було звільнено з роботи викладачів Жукова, Рубана, Посувалова. Класовими ворогами затавровано найбільш досвічених – С. Нільського, М. Михайлевича та М. Буйницького. Викладачів інституту безпідставно зараховували до ряду міфічних організацій. Так, наприклад В. Гоцу звинуватили в належності до УВО, а К. Конику в шпигунстві на користь Польщі, в результаті їх було розстріляно у 1937 р.

У 1936 р. звинувачено в троцькізмі і засуджено на 17 років директора інституту К. Табакмахера, а у 1937 р. за антидержавне тлумачення історії розстріляно директора інституту О. Панталаяєва. До вищої міри покарання було засуджено також викладачів І. Журавського, Л. Тиньківського, П. Постоєва, С. Ковалевського, Г. Головатого. В. Омельченка, І. Сухана, А. Музику, А. Супроновича, Р. Пауля та інших [14, с.18].

Кількість репресованих у ці роки представників інтелігентських професій не піддається всебічному обліку, але відомо, що лише між 1933 і 1937 роками, в результаті «чистки», в Україні було звільнено зі шкіл 24 тис. учителів. По Житомирській області було заарештовано понад 120 викладачів вузів і технікумів, з яких 57 засуджено до вищої міри покарання; 1123 вчителі та 18 завідуючих районними відділами народної освіти, 12 музейних працівників. Із 27 заарештованих в області журналістів 11 засуджено до смертної кари. Репресія піддавалися учні старших класів і студенти. Із виявлених 76 заарештованих цієї категорії 6 підлягали розстрілу, 40 – ув'язненню у виправно-трудовах таборів на різні строки. Постраждала і медицина області – понад 70 лікарів, значна кількість аптечних працівників та обслуговуючого медперсоналу, ветеринарних працівників, яких безпідставно звинуватили в антирадянській агітації, шпигунстві, шкідництві, участі в контрреволюційних організаціях тощо [14, с.40]. Серед репресованих у м. Житомирі було 13

директорів шкіл, 11 завучів, 102 вчителі, 24 викладачі вищих навчальних закладів, серед яких Вікторовський Василій Григорович 1884 р.н., Ненадкевич Євгеній Олександрович 1883 р.н., Гнатюк Володимир Якович 1893 р.н. [11, арк.29]. Загалом, на початку 1930-х років репресії не припинились, а набирали обертів й тривали до кінця 30-х років ХХ ст.

Так, за сфальсифікованими справами по Українській військовій організації, інших українських націоналістичних контрреволюційних антирадянських організаціях, звинуваченню в українському націоналізмі в кінці 30-х років були репресовані або знищені групи кращих представників інтелігенції Житомирщини. Наприклад, 17 вересня 1929 року у справі «СВУ» заарештовують талановитого етнографа, красенця, завідувачого етнографічним відділом Волинського науково-дослідного музею Василя Григоровича Кравченка. Життя вченого було враз перекреслено, його незабаром звільняють з-під арешту, але для «ворога народу» не знаходиться більше місця у рідному Житомирі [9, с.140].

5 січня 1931 року органи ОДПУ заарештовують Є. А. Рихліка видатного вченого етнографа, проти якого висунули звинувачення у приналежності до «чеської агентури». Через шість місяців тортур справу було закінчено. 15 червня 1931 року було ухвалено таке рішення: «Рихліка Євгена Антоновича заключити у концтабір строком на десять років, рахувати строк з 10 січня 1931 року». Останні звістки від Є. А. Рихліка до рідних надійшли у 1937 році. Цього ж року сім'ю повідомили, що він помер, відбуваючи покарання [4, с.236].

У середині 1933 року було підписано ордер на обшук і арешт директора Житомирського інституту народної освіти В. П. Гоца і викладача Н. Голка «за приналежність до контрреволюційної військової організації «УВО», що поклала собі за мету – повалення влади Рад на Україні» [15, с.16]. У цьому ж році були звільнені з роботи за звинуваченням у «націоналістичній діяльності» викладачі Л. К. Кульбицький, М. А. Буйницький, С. В. Більський, М. А. Михалевич. В. П. Гоца був розстріляний під Медвежьегорском (Карелія) разом з ще 134-ма «українськими буржуазними націоналістами».

Чистки і репресії набували масового характеру. Серед постраждалих від політичних репресій також були: керівник педагогічного факультету в Бердичеві А. Д. Грабовський, викладач Житомирського педагогічного Інституту О. С. Косенко – брат відомого українського композитора [1, с.45], директор Бердичівського музею-заповідника С. П. Збитковський і науковий працівник В. Т. Височанський [16, с.239].

Дивом залишився живим після 3 років таборів натураліст, засновник унікальної зоологічної колекції Житомирського музею природи В. І. Бруховський, заарештований в грудні 1937 р. Приводом до арешту Всеволода Ілліча стала наклепницька стаття, надрукована в газеті «Радянська Волинь» 30 вересня 1937 року під назвою «Хто орудує в Житомирському музеї?» [4, с.239]. Співробітники музею були названі «неперевіреними людьми», «протидисвітами», «націоналістичними вишкребками». Ці та інші звинувачення були направлені проти фундаторів музею, справжніх патріотів своєї справи мистецтвознавця Дмитра Антонова, історика Никанора Дмитрука, натураліста Всеволода Бруховського.

До списків неблагонадійних потрапив завідувач кафедри організації сільськогосподарського виробництва О.О. Клименко, заарештований завідувач навчальною частиною інституту О. Я. Сас, доцент В. Г. Лапа. Як учасник Волинського націоналістичного центру на 10 років позбавлення волі засуджений доцент математики, декан факультету підвищення кваліфікації вчителів та заочної освіти П. П. Плискевич. Така ж кара призначена військовому керівникові інституту Сен-Ун Когаю.

Безпідставно звинувачений в участі в УВО і вбитий під час слідства завідувач кафедри інституту Д. М. Джуринський. У жовтні 1937 року, не витримавши несправедливих звинувачень, передчасно пішов з життя завідувач кафедри рослинництва М.Ю. Марченко. Переслідувалися навіть ті, хто наважився віддати «націоналісту» останню шану і взяти участь у його похованні [1, с.42].

«Ворогів народу» було знайдено і в Житомирському учительському інституті. В «Радянській Волині» 4 жовтня 1937 року зазначали, що «недавно в інституті була викрита ціла зоря буржуазних націоналістів, очолювана колишнім директором інституту К. М. Табакмахером» [17, с.3]. Серед ворогів були названі провідні викладачі вузу П. Г. Постоев, М. Ф. Матківський, Л. М. Гінківський, Г. М. Головатий, В. К. Омельченко, О. С. Пантелеєв, І. Я. Журавський та інші. Й таких прикладів ще сотні.

Отже, стосунки «влади й інтелігенції» на Житомирщині протягом 30-х років ХХ століття, на жаль, не склались. Місцева гуманітарна інтелігенція стає об'єктом переслідувань з боку державних репресивно-каральних органів. Масові репресії тут набувають певної специфіки та регіональних особливостей, котрі визначалися прикордонним розташуванням краю та багатонаціональним розмаїттям його соціального складу. Починаючи з 1938 року, «знищення» інтелігенції набуває жорстоких та потворних форм, виключно з великими груповими справами з переважно вироками про розстріл. Саме такою була радянська машина в 30-ті роки ХХ століття з репресивним механізмом загальносоюзного та республіканських рівнів.

#### Джерела та література

1. Ершов В. Політичні репресії в Житомирському педінституті 1933-1941 рр./ Володимир Ершов // Волинь. Житомирщина. – 1998. – №3. – С. 38-47.
2. Лутай М. Назвемо всіх поіменно / Майя Лутай // Вісник Житомирського педуніверситету. – 2000. – Вип. 5. – С.3-6
3. Рафальська Т. «Великий терор» на Житомирщині: Специфіка та технологія / Тетяна Рафальська // Український історичний журнал. – 2007. – №3. – С. 66-75
4. Шевчук Ю. Технологія здійснення репресій проти інтелігенції Житомирщини в 30-х рр. ХХ ст. / Юрій Шевчук // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2010. – №36. – С.213-238
5. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3 кн. / Відп. ред. Ю. О. Курносов; Авт.: С. І. Білокінь, О. Д. Бойко, Г. С. Брега та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – Кн. 1. – 138 с.
6. Марусик Т.В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. ХХ ст.): Монографія / Тетяна Марусик. – Чернівці: Рута, 2002. – 463 с.

7. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. / Георгій Касьянов. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. Студій Альберт. ун-ту, 1992. – 176 с.
8. Державний архів житомирської області Ф. Р-308. Волинська окружна планова комісія м. Житомир, Волинського округу, Оп.1., спр.20. – Огляд стану промисловості сільського господарства і торгівлі Волинської губернії. – 206 арк.
9. Шаповал Ю. Справа «Спілки визволених України»: погляд із відстані 75 років / Юрій Шаповал. // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С. 132-143.
10. Бачинський Д. Місце та роль української інтелігенції в національній політиці радянської держави на початку 20-х рр. ХХ ст. / Дмитро Бачинський // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика НАН України, 2009. – Ч. 2. – 349 с.
11. Державний архів Житомирської області Ф. П-85. Житомирський (Волинський) окружний комітет комуністичної партії більшовиків України, Оп.1., спр. 695. – Інформація окружкома КП(б)У в ЦК КП(б)У, переписка з ЦК і райкомми партії про корисні копалини округу, антирадянські прояви, списки кулаків та інших антирадянських елементів. – 50 арк.
12. Дорошко М. Ротація керівних кадрів у радянській тоталітарній державі у 1920-30-ті роки: український «досвід» / Микола Дорошко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – 2007. – №16(1). – С. 445-455.
13. Лутай М. Ректори, викладачі, студенти Житомирського педагогічного інституту жертви сталінського тоталітарного режиму / Майя Лутай. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc\\_gum/Viz/2009\\_2/Lytai\\_2.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Viz/2009_2/Lytai_2.pdf)
14. Ювілейна книга: Житомирському державному університету імені Івана Франка – 85 років : історичний нарис / П. Ю. Саух [та ін.]; голова ред. кол. П. Ю. Саух [та ін.]. – Житомир: Видавець М. Косенко, 2004. – 232 с.
15. Стронський Г. Й. Зліт і падіння: Польський національний район в Україні в 20-30-ті роки / Генріх Стронський. – Тернопіль, 1992. – 26 с.
16. Реабілітовані історією: у 27 т. / Житомирська область: У 7 кн. – Кн.1. – Житомир, 2006. – С.503.
17. Радянська Волинь. – 1937. – №230. – 4 жовтня.

**Новосадова Н. Г. Политические репрессии против интеллигенции на Житомирщине в 30-х годах XX века**

*В статье дано определение понятий «интеллигенция» и «гуманитарная интеллигенция». Показана эволюция отношений советской власти к интеллигенции и основные аспекты их взаимоотношений в 30-х годах XX века. Определены основные причины, региональные особенности и масштабы развёртывания массовых репрессий против людей творческого труда в 1930-х годах. Отмечен поименный перечень представителей гуманитарной интеллигенции, определенных как «антисоветский элемент» и «враги народа», которые были подвергнуты массовым репрессиям.*

**Ключевые слова:** интеллигенция, гуманитарная интеллигенция, национальные меньшинства, «линейные аресты», репрессивно-карательная политика.

**Novosadova N.G. Political repressions against intelligentsia in Zhytomyr region in 30-ies of XXth century**  
*The article contains definitions of «intellectuals» and «humanitarian intelligentsia». The evolution of Soviet attitude to intelligentsia and key aspects of their relationship in the 30-ies of XX c. were highlighted in current article as well. During the research, were defined main reasons, regional characteristics and scale deployment of massive repressions against people of creative work in 1930-ies. The work contains a list of representatives of humanitarian intellectuals defined as «anti-Soviet elements» and «enemies of the people» who have been subjected to massive repression.*

**Keywords:** intelligence, humanitarian intellectuals, minorities, «Linear arrests», repressive and punitive policies

УДК 94(477.42):792"1941/1944"

**С. В. Стельникович**

**ТЕАТР НА ТЕРИТОРІЇ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ «ЖИТОМИР»  
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1941 – ПОЧАТОК 1944 рр.)**

*У статті аналізуються функціонування театру як соціального інституту та основні напрямки роботи театральних колективів на території генерального округу «Житомир» у другій половині 1941 – на початку 1944 рр. Визначено, що місцевий театр був не лише основною формою культурного дозвілля німецької окупаційної влади; він тривалий час перебував під впливом українського самостійницького руху, виступив можливістю прикриття підпільної антинімецької діяльності, став одним із етапів у розвитку національної культури.*

**Ключові слова:** театр, міський театр, генеральний округ «Житомир», Вермахт, німецька цивільна адміністрація, рух опору.

Усебічне вивчення та об'єктивна оцінка участі України у Другій світовій війні неможливі без розгляду питань, пов'язаних не лише з перипетіями бойових дій, специфікою окупаційного режиму, руху опору, а й з проблематикою повсякдення та соціокультурних процесів. Серед останнього – висвітлення у загальноукраїнському та регіональному аспектах історії мистецького життя та театру як його найважливішої форми. Інтерес, зокрема, становить і театральне життя на території окупаційного адміністративно-територіального утворення генеральний округ «Житомир» (Житомирська, переважна частина Вінницької областей України, південь сучасної Гомельської області Білорусі) у другій половині 1941 – на початку 1944 рр.

За радянських часів вивчення окресленої проблематики через ідеологічні мотиви не відбувалося. Будь-які прояви культурного життя місцевого населення в умовах нацистської окупації, у тому числі й